

24. Юдкин И.Н. Эстетико-психологические аспекты выразительности ритма. – Автореф. дисс. ... канд. искусств. – Киев, 1982. – 18 с.

The problem of perception has been analyzed in this paper different definitions of musical perception, creative perception conception has been conciliated. The main attention has focused on the problem of rhythm perception.

Key words: perception, musical perception, rhythm.

Отримано: 08.06.2009

УДК 159.923.2

Н.В. Пророк

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ І САМОТВОРЕННЯ – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто і узагальнено підходи до проблеми самовдосконалення і самотворення особистості, які можуть бути конструктивними для дослідження процесу професіоналізації практикуючих психологів.

Ключові слова: самовдосконалення, самотворення, особистість, процес професіоналізації.

В статье рассматриваются и обобщаются различные подходы к проблеме самосовершенствования и самосоздания личности, которые могут быть конструктивными для изучения процесса профес-сионализации практикующих психологов.

Ключевые слова: самоусовершенствование, самосоздание, личность, процесс профессионализации.

При розгляді різних аспектів саморозвитку науковці спираються на певні теоретичні й методологічні положення, які притаманні тим чи іншим школам і науковим напрямкам. Зокрема, в контексті професійного становлення, досліджуються процеси формування компетентності, професіоналізму, зрілості, які описуються поняттями «самореалізація»,

«самодетермінація», «самоздійснення», «самоактуалізація», «самовдосконалення», «самоосвітня діяльність» та ін. (1, 2, 4, 22 та ін.). Безперечно, інтегрувати різні уявлення можна на основі розуміння сутнісних сил особистості і мотиваційної основи феномену, який розглядається. Тому, вивчення психологічних механізмів і умов саморозвитку, самовдосконалення, самотворення особистості як важливих детермінант особистісного і професійного становлення, стає вкрай актуальним.

Мета статті – розглянути й узагальнити підходи до проблеми самовдосконалення і самотворення особистості, які можуть бути конструктивними для дослідження процесу професіоналізації практикуючих психологів.

Зрозуміло, що самовдосконалення необхідно розглядати в тісному зв'язку не тільки з проблемою *розвитку*, а й з різними поглядами на процеси самореалізації і самодетермінації, які аналізуються в рамках різних концепцій. Узагальнимо психологічні уявлення про ці феномени.

Прагнення *до самореалізації і розвитку* більшість філософських, психологічних і соціологічних концепцій розглядають у контексті творчої діяльності особистості і у зв'язку з екзистенційними проблемами – (сміслом життя (заради чого жити?) і життєтворчістю (як жити?) (Н.А. Бердяєв, С.Л. Рубинштейн, С.Д. Максименко, Е. Фромм, А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, М.Й. Барішевський та ін.). Людина, як суб'єкт діяльності, сама формує свої життєві стратегії, мету життя, складає уявлення про світ, інтерпретує свій досвід, бачить оточуюче крізь свою індивідуальну аперцепційну призму, складає свої неповторні стосунки зі світом. Так, А. Маслоу [13] підкреслював, що у творчій людині поєднуються якості зрілої і незалежної особистості з дитячою простодушністю, щирістю, відвертістю і свіжим інтересом до всього нового. Самореалізація для неї – це праця, мета якої досягнення досконалості у тому, що людина повинна робити. Тому така особистість завжди опікується своїм розвитком. К. Роджерс [17] доповнює ці уявлення підкреслюючи, що творчість це, перш за все, створення нових граней власної особистості, а не чогось нового іззовні. А головним спонукальним моментом творчості, на його думку, є прагнення до розвитку, розширення, вдосконалення, зрілості.

Згідно з гуманістичним підходом [17, 14, 21] вважається, що людині притаманна творчість з самого дитинства. Але під впливом негативного життєвого досвіду ця тенденція може згасати. Але (і в цьому пафос гуманістичного підходу) зріла особистість може згадати про це і свідомо вибрати цінність творчого буття. Е. Фромм, В. Фракл, К. Хорни розвивали ідею про те, що людина – активний діяч, який здатний протистояти сильному тиску негативних соціальних сил. Тобто, стратегія творчості (творчого життя) – це засіб буття, при якому людина свідомо чи несвідомо займає позицію активного творця свого життя і спирається на такі цінності, як любов, краса, добро, розвиток, тобто здійснює вибір на користь душевного і духовного здоров'я. Дуже важливий момент: творчість життя нерозривно пов'язана із свободою. На цьому акцентують увагу багато дослідників цієї проблеми (А. Бердяєв, Е. Фромм, В. Франкл, К. Роджерс). Це зрозуміло: людина відповідає за своє життя, вона його творець, і лише вона може зробити себе щасливою, тож для цього необхідна свобода, яка може стати смислом життя.

Треба зауважити, що прагнення людини до самореалізації постійно конкурують, наприклад, з прагненнями до благополуччя, до влади, до життєвого успіху, суспільного визнання. І такі відносини конкуренції широко розповсюджені в сучасному житті, досить часто негативно впливають на розвиток особистості. Оскільки для багатьох матеріальне благополуччя є головною ціллю життя, люди нерідко віддають перевагу саме матеріальним цінностям, а не цінностям особистісного розвитку. Але, на думку С. Фрома, – це хибні життєві вибори, оскільки при них губиться власна особистість, ігноруються власні інтереси, схильності, спрямованість. Тому здібність встановлювати свій поріг вдоволеності матеріальними потребами, здібність розглядати ці потреби лише як одну із умов життя, а основні свої життєві сили спрямовувати на інші більш високі цілі – є ознакою зрілої особистості [21].

Серед підходів до поняття «самореалізація», на наш погляд, найбільш сучасною є точка зору Е.Е. Вахромова. Терміном «самореалізація» він визначає когнітивні процеси, а саме, рефлексивні акти, які здійснюються в контексті процесу самоактуалізації і призводять до коректування уявлення суб'єкту про себе, про світ і зміни в «життєвому плані». Процес

самореалізації, на думку цього дослідника, це побудова, коректування, перебудова «Я концепції», включаючи «Я ідеальне», картини світу і життєвого плану, усвідомлення результатів минулої діяльності, тобто формування концепції минулого. Самореалізація особистості – це також і джерело, яке спонукає до пошуку Смислу Життя і є фактором духовного росту. Тобто, самореалізація – це оптимальний і цілісний спосіб самоздійснення особистості (7). Отже, самоактуалізація і самореалізація розглядаються цим автором як дві нерозривні сторони одного процесу, процесу розвитку і росту, результатом якого є людина, яка максимально розкрилася і використала свій людський потенціал, тобто особистість, яка самоактуалізувалася. І самоактуалізація і самореалізація – це праця, ціллю якої є досягнення досконалості в тому, що людина призвана робити (наприклад, бути не просто спеціалістом, а хорошим спеціалістом).

Самодетермінація. Перш за все потрібно сказати, що психологія як наука побудована на допущенні, що будь-яка поведінка є закономірною, що вона *детермінована* певною кількістю складних, часто не до кінця зрозумілих сил. Самодетермінація означає здібність людей до певної міри самим визначати власну поведінку, керуючись при цьому своїми думками і почуттями. Слід підкреслити, що цей термін знаходиться поряд з такими поняттями, як воля, намір, самоконтроль. На думку Е. Дісі [цит. за 11], енергією для прояву волі дає внутрішня мотивація, в основі якої лежить вроджена потреба в компетентності. Сучасні уявлення про мотиваційні процеси значну роль в самодетермінації відводять афекту і пізнанню (а не тільки волі як усвідомленої, довільної поведінки, в основі якої лежить психічний образ бажаного результату). Поняття «самодетермінація» найбільш розроблено в теорії самодетермінації поведінки (Е. Дісі, Р. Райн та ін.).

Згідно з цією теорією, кожна людина має три базові психологічні потреби [11, 15, 23]: *потреба у самодетермінації* (чи потреба у автономії і самостійності – потреба відчувати самого себе джерелом власної активності); *потреба в компетентності та ефективності* (потреба відчувати себе компетентною, знаючою людиною, яка вміє щось робити); *потреба у значущих міжособистісних відносинах* (потреба бути включеним в значущі відносини з іншими людьми в процесі

діяльності). Задоволення цих потреб призводить до особистісного розвитку і психічного здоров'я. Наприклад, якщо сімейне оточення забезпечує адекватну реалізацію цих потреб, то діти, як правило, розвиваються психічно здоровими і асимілюють ці життєві цінності, які і в подальшому житті забезпечать безперервне вдовolenня цих базових психологічних потреб. З іншого боку, якщо людина стикається з труднощами у задоволенні названих потреб, то скоріш за все вона буде відчувати неспокій і мати погане психічне здоров'я.

Сучасна концепція самодетермінації включає в себе чотири теорії, кожна з яких була розвинута для того, щоб дати пояснення різним мотиваційним феноменам, які проявлялися в ході експериментальних досліджень [11, с.16].

1. Теорія когнітивної оцінки, яка розглядає процес оцінки людиною співвідношення впливу на неї зовнішнього/внутрішнього.

2. Теорія організмичної інтеграції, яка досліджує вплив процесу інтерналізації зовнішніх стимулів на розвиток внутрішньої мотивації.

3. Теорія каузальної орієнтації, яка описує індивідуальні відмінності в особистісній орієнтації людей і її причини.

4. Теорія базових потреб, яка вивчає базові потреби людини і їх вплив на психологічне благополуччя.

Дослідження показали, що для формування стійкого почуття психологічного благополуччя недостатньо одного вдовolenня базових потреб. Необхідна ще й орієнтація на внутрішні цінності (цінність розуміється як уявлення про те, що для людини є найбільш значущим). Нагадаємо, що життєві цінності в теорії самодетермінації поведінки поділяють на дві групи: внутрішні прагнення і зовнішні прагнення. Наприклад, в ці групи (за результатами досліджень, проведених в руслі даної теорії) Kasser Т. і Ryan R.М. об'єднали такі цінності: внутрішні прагнення – особистісний ріст, прихильність і любов, служіння суспільству, здоров'я; зовнішні прагнення – матеріальне благополуччя, соціальне визнання через популярність, фізичну привабливість [цит. за 22]. Внутрішні прагнення, на думку цих дослідників, – це життєві цілі, які забезпечують задоволення основних психологічних потреб у самодетермінації, компетентності (ефективності), прихильності. Саме ці потреби і їх задоволення сприяють особистісному зростанню і психічному

здоров'ю. Зовнішні прагнення – це стани, які мають ознаки благополуччя і визнання. Оцінка і досягнення їх залежать від реакцій інших людей. Ці прагнення, як правило, є засобами досягнення деяких зовнішніх по відношенню до особистісного “Я” цілей і засобами реалізації потреб, які не призводять до особистісного росту. Американські дослідники на вибірках студентів коледжів і дорослих виявили таку закономірність: існує позитивний зв'язок між відносною перевагою внутрішніх прагнень і показниками психічного здоров'я та негативний – між зовнішніми прагненнями й психічним здоров'ям.

Дослідження Чиркова В.Н. [22, 23] підтвердили відносно універсальну закономірність, яка не залежить від культурних і соціоекономічних чинників: чим сильніше людина орієнтована на внутрішні прагнення (цінності) у протизагаду зовнішнім, тим вище вона оцінює важливість зовнішніх цінностей в порівнянні з внутрішніми, тим нижче її психологічне благополуччя. Тобто, дані цього дослідження дозволяють признати, що домінування таких цінностей як багатство, популярність і фізична привабливість над загальнолюдськими цінностями призводять до психологічного нездоров'я не тільки в США, де ці цінності традиційно є домінуючими, а і в зовсім іншій країні, в Росії.

У цьому контексті доречно нагадати головну ідею гуманістично зорієнтованих концепцій розвитку: глибинне, сутнісне ядро людини створюють її потреби в істині, добрі, красі, любові. Це – найзначущі потенції людини. Ця сутність людини первинно безконфліктна, несуперечлива, має величезний енергетичний потенціал самопрояву і самовизначення. Роль зовнішніх умов (як вважають автори цих концепцій) в процесах сутнісного самозростання зводиться лише до сприятливих чи несприятливих.

Узагальнюючи різні наукові підходи до проблеми [3; 4; 5; 16; 18; 20], опишемо суттєві характеристики *саморозвитку*, які розкривають психологічний зміст цього поняття: а) саморозвиток – це одна із форм розвитку, суб'єктом якого є сама особистість; б) саморозвиток розгортається впродовж всього свідомого життя індивіда; але не завжди людина стає суб'єктом саморозвитку, тобто ініціює цей процес; в) саморозвиток, особистісне зростання – це активний процес, в якому людина бере на себе відповідальність за своє життя; г) саморозвиток особистості (на відміну від процесів розвитку) є більш ціле-

спрямований, керований і усвідомлюваний процес. Тобто зміни особистості відбуваються відповідно поставленої (усвідомленої) цілі, завдяки власним вольовим зусиллям. Завдяки цій більшій усвідомленості, вплив різних чинників і зміни, які відбуваються, – можуть більшою мірою аналізуватися особистістю. Особистість знає, до чого вона рухається, чим керується, чого прагне, чого очікує, що хоче змінити в собі. Процес цілеспрямованого саморозвитку вимагає значних вольових зусиль, систематичної праці, самодисципліни, самоконтролю; д) саморозвиток, самовдосконалення як процес – відбуваються в ситуаціях *цілеспрямованої* поведінки (при включенні особистості в діяльність і установці особистості на реалізацію цілей і задач цієї діяльності), які характерні, перш за все, для професійної діяльності. Саме в цих ситуаціях зароджуються і формуються системні якості суб'єкта праці, які є відображенням особливостей взаємозв'язків особистісних характеристик (внутрішні фактори) і зовнішніх діяльнісних й соціальних факторів, які виступають в ролі вимог до особистості, стимулів розвитку особистості, формування тих її рис і якостей, котрі найбільш адекватні конкретним формам поведінки і діяльності [1; 3; 2; 20; 5; 10]; е) від розвитку до режиму саморозвитку людина переходить, за даними багатьох досліджень, на підлітковому етапі онтогенезу, коли починає усвідомлено ставити цілі самовдосконалення, самореалізації. В цей час особистість стає суб'єктом власного розвитку, суб'єктом, який вже здатний до планування, проектування свого життєвого шляху, тобто може визначити перспективи того, до чого рухається, що хоче змінювати в собі [1; 24; 5; 8; 4].

Самовдосконалення. Певні аспекти процесу формування вищих досягнень особистості (таких, як професіоналізм, кваліфікація, компетентність, професійна зрілість) аналізуються також за допомогою поняття «самовдосконалення». Приставка «само-» – підкреслює превалюючу роль у цьому процесі свідомості суб'єкта, цілеспрямованості його поведінки, активної участі особистості в діяльності, свідому установку на реалізацію цілей і задач цієї діяльності (частково про це ми говорили вище).

Слід зауважити, що в наш час психологи в рамках проблеми вищих досягнень особистості найбільш активно вивчають феномени самореалізації і окремі аспекти самоактуалізації

(такі, як акме). Але в цих дослідженнях бракує розгляду такого важливого аспекту, як зростання, вивіщення саморозвитку не тільки на вищих етапах спіралі особистісного і професійного розвитку. До того ж, продуктивні ракурси дослідження проблеми вищих досягнень (такі, наприклад, як самовдосконалення) залишаються в тіні проблеми формування і розвитку якостей суб'єкта діяльності. Хоча, зокрема, подальша розробка концепції неперервної освіти потребує нагального розгляду цього поняття і його операціоналізації. На наш погляд, цю прогалину можна заповнити за допомогою концептів «самовдосконалення» і «самотворення».

Чому виникає необхідність вводити поняття самовдосконалення, самотворення при розгляді процесів розвитку в професійній сфері, зокрема процесів самоактуалізації і самореалізації? На наш погляд, самоактуалізація є процесом переходу потенційних характеристик людини як фахівця в актуальні в ході його професійної діяльності і в період підготовки до неї (в процесі навчання). Зрозуміло, що далеко не всі моменти переходу потенційного в актуальне відбуваються свідомо. А в процесі самовдосконалення і самотворення здійснюється: акцентування уваги на свідомій, цілеспрямованій, творчій роботі над собою (в тому числі, і над своїми слабкими сторонами), спрямування зусиль на набуття нових вмінь, навичок, знань, нового способу мислення, смислів і цінностей. Тобто, як і самоактуалізація, самовдосконалення є необхідною формою розвитку (руху) людини до особистісної і професійної зрілості. На наш погляд, розробка проблеми самовдосконалення як складової моделі розвитку особистості, допоможе врахувати також і унікальні якості індивідуума.

Самовдосконалення є цілеспрямованою діяльністю, в якій суб'єкт діяльності одночасно є і об'єктом своєї діяльності, котрий зорієнтований на розвиток своїх здібностей, свідомо ставить ціль власного розвитку і працює над собою, розвиваючи власними силами (без зовнішнього систематичного контролю і стимуляції) свої здібності і компетенції, приймаючи відповідальність за результати своїх дій [18, с.3]. Як ми вже казали, самовдосконалення є однією із сторін процесу розвитку і росту. Воно передбачає не тільки здібність самостійно ставити цілі і досягати їх, а й певний високий рівень самоорганізації, яка, в свою чергу, спирається на здібність до саморегуляції.

Якщо повернутися до концепції самоактуалізації, то самовдосконалення можна розуміти як мету, результат, на який спрямована самоактуалізація як особливий вид діяльності людини. Зміст самовдосконалення особистості – в розвитку своєї соціальної і індивідуальної компетентності, максимально можливому використанні свого потенціалу на благо суспільства і самого себе [14; 16; 5; 1]. Цей потенціал людини («самість») потребує розкриття (актуалізації, здійснення). Звідси витікає, що самовдосконалення можна уявляти і як свідому діяльність з оволодіння індивідуальними і соціальними компетенціями. А це можливо шляхом цілеспрямованої свідомої роботи над собою. Саме цей шлях, на нашу думку, і можна виокремити як процес самовдосконалення.

Існують і інші погляди на самовдосконалення. Так, В.А. Бодров вважає, що самовдосконалення – це здібність (поряд зі здібностями до самооцінки, самопізнання, критичністю і адекватністю сприйняття оточуючого), яка відрізняє зрілу особистість від незрілої [5]. Деякі дослідники вбачають у самовдосконаленні певну стратегію рішення професійних і життєвих проблем – людина приймає виклики і діє [3]. Альтернативою такому шляху рішення проблем є такі стратегії: відмова від діяльності по рішення проблем; постановка нереальних цілей діяльності і задач (для рішення яких не має можливостей і ресурсів). Результати таких стратегій передбачити неважко: кризи (невирішені проблеми поглиблюють їх); деградація професіонала і особистості; синдроми вигорання; неминучі поразки (при спробах досягнення занадто високих цілей) тощо. Зрозуміло, що наслідки таких стратегій значно звужують можливості людини, призводять «до звертання тих здібностей, які не розвиваються» (К. Роджерс), не сприяють задоволенню життям, призводять до психологічних зривів.

Вважають також, що самовдосконалення особистості є адекватним для людини засобом саморозвитку і усвідомленим способом існування особистості [20, 24]. Самовдосконалення відбувається тоді, коли у людини є сильний спонукаючий (рос. – побуждающий) мотив до особистісного росту. Енергетичною (чи мотиваційно-потребнісною) основою самовдосконалення є продуктивна активність, яка пов'язана із задоволенням, як ми вже казали, низки потреб: в ідентичності із самим собою й іншими (особистісно значущими особами, референтним колом);

у встановленні зв'язків, прив'язаностей; в компетентності (ефективності); з потребою у власній значущості тощо [11; 22 та ін.]. Тобто, самовдосконалення є внутрішньо детермінованою діяльністю. Соціально-економічні і культурні умови лише створюють певний діапазон можливості самовдосконалюватись.

У самих загальних рисах опишемо процес самовдосконалення, який відбувається в професійній діяльності. Вимоги до спеціаліста, стають все більш високими, професійні завдання ускладнюються. Людина приймає ці виклики, свідомо ставить перед собою цілі, прагне до адекватного вирішення проблем, працює над собою (з метою власного розвитку і зростання) досягає цілі, обирає більш складні завдання, розвиває свої здібності, професійну компетентність, намагається відповідати високим стандартам, шукає можливі шляхи оптимізації діяльності... Суб'єкт діє. І це дозволяє йому проявляти і розвивати в своїй поведінці (в тому числі, професійній) ті якості, знання, вміння, компетентності, які відповідають все більш зростаючим вимогам. Отже, людина вдосконалюється, розвивається і свідомо, знову і знову обирає для себе ще більш важкі цілі, які, між тим, відповідають наявному потенціалу і рівню компетентності. Тобто самовдосконалення, самотворення – це рух вперед, це феномен, який показує можливості розвитку своєї особистості, можливості розкриття свого потенціалу, розвитку «Я». Як бачимо, найбільш конструктивним шляхом самовдосконалення є *рефлексивне переосмислення і перетворення свого досвіду, розкриття свого потенціалу, розвиток особистості через власні зусилля, через діяльність*.

Вважається, що необхідність у самовдосконаленні найчастіше виникає і найбільш ефективно відбувається у дорослої людини в процесі її професійної і суспільно значущої діяльності [10; 3; 5]. Що стосується практикуючого психолога, то він досить часто і в повсякденному житті стикається з такими проблемами, які стають певним викликом для нього як професіонала і стимулюють його до самовдосконалення.

У психологічній структурі особистості, що стає на шлях самовдосконалення, відбуваються якісні перетворення. Вони пов'язані з підвищенням рівня організації особистості, з розширенням горизонтів свідомості і підвищенням самосві-

домості, підвищенням здібностей здійснювати себе, з більш широким і складним сприйняттям світу, вдосконаленням мистецтва життя. Особистість стає більш автономною і незалежною від оточення і соціальних структур. Разом з тим, процес особистісного розвитку є психологічно драматичним [3; 17; 18; 12; 16]. Він вимагає від особистості мужності, для того, щоб піднятися над собою, визнати свої помилки, нездібності в певних питаннях, переосмислити (аж до знецінення) раніш досягнуте, знизити чи навіть перекреслити значущість того, що недавно високо цінувалося. Тобто процес розвитку включає як накопичення нових можливостей, появу різнопорядкових новоутворень (наприклад, в мотиваційно-потребнітній і пізнавальних сферах особистості), так і одночасні втрати (наприклад, минулих відчуттів, ідеалів, прив'язаностей).

На думку науковців і практиків, мотивація, яка пов'язана з професійним самовдосконаленням, займає ведуче місце в рішенні різних задач у професійній діяльності сучасного фахівця. Зокрема, діагностування того чи іншого рівня мотивації професійного самовдосконалення дозволяє робити висновки про ступінь професійної компетентності психолога чи педагога [1; 8; 9]. Операціоналізація мотивації самовдосконалення відбувається виходячи із таких уявлень: професійне самовдосконалення є відносно самостійним видом внутрішньої діяльності, яка спрямована на підвищення професійної компетентності людини, а мотивація професійного самовдосконалення фахівців є сукупністю спонук і умов, які детермінують, спрямовують і регулюють цей процес [20; 6; 8]. При розробці методик для вивчення мотивації професійного самовдосконалення виходять із положення про те, що система відношень, яка визначає цю мотивацію особистості, має такі складові [8; 19]:

- 1) ставлення особистості до своєї професійної діяльності (оцінюється за ступенем вдовolenості професією);
- 2) ставлення до себе як до професіонала (оцінюється за значущістю для особистості професійної діяльності);
- 3) ставлення до самовдосконалення в професійній сфері (оцінюється за ступенем прагнення особистості до самовдосконалення в професійній діяльності).

Підведемо підсумки проведеного аналізу. Як ми побачили, професійний розвиток невідривний від особистісного. В його

основі лежить принцип саморозвитку, який детермінує здібність особистості робити власну життєдіяльність предметом практичного перетворення. Це допомагає досягти найвищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації. Взагалі, розвиток зацікавленості і потреби в самозмінах – одна з головних цілей сучасної освіти. Тому, наведені теоретичні уявлення про процеси саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, самодетермінації значно поглиблюють наші уявлення про психологічну сутність особистісного розвитку і професійного становлення.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология чувственного познания. – М., 1960. – 372 с.
3. Анциферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН». – Издание 2-е, испр. и доп., 2006. – 512 с.
4. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека, характеристики и условия достижения. – М., 1998.
5. Бодров В.А. Профессиональная зрелость человека (психологические аспекты) // Феномен и категория зрелости в психологии / Отв. ред. А.Л.Журавлев, Е.А.Сергиенко. – М.: Изд-во “Институт психологии РАН”, 2007. – С. 174-197.
6. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта // Вопросы психологии. – 1993. – № 3. – С. 99-105.
7. Вахромов Е.Е. Вершины жизни и пути их достижения: Самоактуализация, акме и жизненный путь человека // Прикладная психология и психоанализ – 2001. – № 4; 2002. – № 1, № 2.
8. Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – 336 с.
9. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
10. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во “Институт практической психологии”; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 400 с.
11. Климчук В.А. Тренинг внутренней мотивации. – СПб.: Речь, 2005. – 76 с.

12. Коростылева Л.А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке // Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. А.А. Крылова, Л.А. Коростылевой. – СПб., 1997. – С. 51-60.
13. Маслоу А.Т. Дальние пределы человеческой психики. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
14. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. – М.: Смысл, 1999. – 424 с.
15. Мильман В.Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 129-139.
16. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т.М. Титаренко. – К.: Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
17. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 1994. – 480 с.
18. Слободчиков В.И. Психология человека / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-пресс, 1995. – С. 340.
19. Справочник психолога-консультанта организации / О.Н. Истратова, Т.В. Эксакусто. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 638 с.
20. Фонарев А.Р. Профессиональная деятельность как смысл жизни и акме профессионала // Мир психологии. – 2001. – № 2. – С. 104-109.
21. Фромм Э. Бегство от свободы / Под общ. ред. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1990. – 272 с.
22. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 116-132.
23. Чирков В.И. Межличностные отношения, внутренняя мотивация и саморегуляция // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 102-111.
24. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. – М.: Наука, 1982.

Approaches to the problem of self-completion and self-creation of a personality, which can be constructive for the research of the professionalization of practising pshycologists are observed and generalized in the article.

Key words: self-completion, self-creation, personality, process of professionalization.

Отримано: 14.05.2009